

Олексій Кузьмук

ПРИПИСНІ МОНАСТИРІ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ: ДЖЕРЕЛА ТА ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Протягом XVII–XVIII ст. Києво-Печерська лавра опікувалася дев'ятьма приписними монастирями. Три з них розміщувалися поблизу Лаври – Троїцький Больницький монастир, Китаївська й Голосіївська пустині, а решта були розсіяні по різних єпархіях на значній відстані від Києва. Минуле всіх цих чернечих осередків досі залишається малодослідженим. Більшість документів до їхньої історії зберігаються у фонді 128 (Києво-Печерська лавра) Центрального державного історичного архіву в Києві¹. За окремими винятками, хронологічно джерела охоплюють XVIII ст.

Новопечерський приписний Дятловицький Спасо-Преображенський монастир розташовувався в Київській єпархії, в с. Дятловичі Пинського повіту Новгорододоцького воєводства, на правому березі річки Цни при впадінні у Прип'ять (нині с. Дятловичі Лунінецького р-ну Брестської обл. Республіки Білорусь). Заснований у 1622 р. паном Костянтином Долматом, який заповів маєтності Дятловичі й Лунінець настоятелям Києво-Печерської лаври. Обитель проіснувала 233 роки і була ліквідована в 1855 р., а її Преображенська церква стала парафіяльною.

Протягом XIX–XX ст. Дятловицький монастир привертав увагу істориків та краєзнавців. Зокрема, йдеться про загальні праці до історії Мінської єпархії, в яких подавалася стисла інформація про цю чернечу спільноту та її ігуменів, описувалися окремі епізоди з функціонування осередку XVIII–XIX ст.² Після тривалої перерви в радянський час, у сучасній Білорусі відновилися студії минулого цієї обителі. Лев Колосов написав невеликий,

¹ Див.: ЦДІАК України: Фонд 128, Києво-Печерська лавра. Предметно-тематичний покажчик / упоряд. С. Р. Кагамлик. Київ 2008, с. 160–162.

² *Историко-статистическое описание Минской епархии, составленное ректором Минской епархии архимандритом Николаем*. Санкт-Петербург 1864, с. 153–154; В. В. Зверинский. *Материал для историко-топографического исследования о православных монастырях в Российской империи. Преобразования старых и учреждение новых монастырей с 1764–95 по 1 июля 1890 год*, т. 1. Санкт-Петербург 1890, с. 247 (№ 462); С. Рункевич. *История Минской архиепископии (1793–1832)*. Санкт-Петербург 1893, с. 505–506.

але фактологічно насичений нарис історії Дятловицького монастиря³. Останню розгорнуту краєзнавчу роботу на цю тему оприлюднив Олександр Ільїн, який висвітлив основні віхи життя обителі впродовж XVII–XIX ст., навів відомості про деяких настоятелів, про господарство, будівлі та бібліотеку, висловив власну версію щодо дати заснування монастиря і про негативний вплив на його матеріальне становище Лаври, котра нібито всі прибутки забирала собі. Праця не має цілісності, але це спричинено як ступенем дослідження проблеми, так і станом джерельної бази в Білорусі⁴. У співавторстві з Оленою Ігнатюк Олександр Ільїн також опублікував інвентар шойно згаданої бібліотеки за 1837 р. та проаналізував її склад. І знову озвучив тезу про «економічне гноблення» монастиря Лаврою, при цьому водночас зазначивши, що саме завдяки їй цей чернечий осередок став культурним центром Полісся⁵. Документи з минулого Дятловицької обителі в антилатинському та антиунійному дискурсі історії Речі Посполитої видавав на початку XX ст. вчений Федір Титов. Достатньо погортати сторінки цих матеріалів, аби зрозуміти, наскільки багато робили лаврські архимандрити в другій половині XVIII ст. для захисту земельних володінь Спасо-Преображенського монастиря від зазіхань сусідів-землевласників⁶.

Неопубліковані документи до історії цієї монашої спільноти відклалися в Національному історичному архіві Білорусі. Це фонд 1550 (Дятловицький Спасо-Преображенський монастир), сформований із 10 справ, де зібрано прибутково-витратні книги та описи майна за 1784–1818 рр.⁷

³ Л. Коласаў. Дзяцэлавіцкі манастыр // *Памяць. Гісторыка-дакументальная хроніка Лунінецкага раёна*. Мінск 1995, с. 82–88 // *Прыватны праект С. Сахвон. Лунінецкі край* (<http://luninetsm.at.tut.by/pamiac.html>).

⁴ А. Ильин. Дятловический Спасо-Преображенский монастырь // *Лунінецкі сшытак. Спецвып. № 6. Лунінец 2013 // Информ-прогулка: Еженедельное информационное издание* (www.inform-progulka.by/ru/134/culture/5108/“Лунінецкі-сшытак-Спецвыпуск-№6”.htm).

⁵ А. Л. Ильин, Е. А. Игнатюк. Библиотека и архив Дятловического Спасо-Преображенского монастыря // *Берасцейскія кнігазборы: праблемы і перспектывы даследавання: Матэрыялы і даклады II Міжнар. навук.-практ. канф. (Брэст, 31 мая – 3 чэрвеня 2012 г.)* / упоряд. А. М. Мяснянкіна, Т. С. Кавенька; за заг. ред. М. В. Нікалаева. Брэст 2013, с. 278–294.

⁶ Ф. Титов. *Памятники православия и русской народности в Западной России в XVII–XVIII вв. Акты по истории заграничных монастырей Киевской епархии XVII–XVIII вв.*, т. 1, ч. 1. Киев 1905, с. 73–76, 421–423, 430–433, 436–437, 498–501; ч. 2, с. 1010–1012, 1123–1124; ч. 3, с. 1171–1172, 1175–1186, 1190–1192, 1629–1630, 1701–1704.

⁷ *Документы по истории православной церкви на Беларуси XVIII–XX вв. в фондах государственных архивов Республики Беларусь: Межархив. справ.* / авт.-упоряд. О. А. Добычина та ін. Мінск 2003, с. 25.

Окремі справи, що стосуються нашої теми, ввійшли до фонду 136 (Мінська духовна консисторія)⁸.

Кілька важливих актів XVII ст., в яких ідеться про цей монастир, виявлено в Російському державному історичному архіві (ф. 823)⁹. Натомість свідчення про церкву с. Дятловичі в 1748–1782 рр. можна знайти в Центральному державному історичному архіві у Львові, у фонді 201 (Львівська греко-католицька митрополича консисторія)¹⁰.

Оскільки дятловицькі ігумени призначалися в Києво-Печерській лаврі, то закономірно, що саме в уже вказаному фонді ЦДІАК є й листування про номінацію настоятелів (власне тоді, зауважимо, зазвичай і укладалися описи монастиря), присилання ченців для служіння, життя й нагляду за господарством обителі. Хоча Дятловицька обитель і була приписана до Лаври, територіально вона належала до закордонної частини Київської єпархії, в межах Речі Посполитої. Після 1786 р. Лавра втратила свій вплив на цей чернечий осередок, який функціонував ще до середини XIX ст.

Частина справ відображає різноманітні конфлікти серед братії. Лавра в таких ситуаціях виступала своєрідним арбітром і джерелом оновлення особового складу чернечої спільноти¹¹. Допомогала вона й вирішувати земельні суперечки із сусідами – Долматом, Щитовою, Любецькою, Оскерком¹², а також захищала у Варшаві інтереси свого приписного монастиря після грабунків конфедератів¹³. Декілька справ присвячено дятловицькому ігумену Гедеонові Онискевичу, який, будучи поліглотом, їздив до Москви перекладати правничі книги в 1736 р.¹⁴, постійно представляв Російську імперію та Києво-Печерську лавру у Варшаві як перекладач¹⁵. Є, звичайно ж, і справи, які кидають світло на перебіг будівництва і ремонту храмів Дятловицької обителі. Серед цих матеріалів виявлено навіть кілька зображень іконостасу та будівель того часу¹⁶.

У фонді 128 нагромадилися описи й інвентарі монастиря, з яких можемо дізнатися про стан сакральних та інших споруд обителі, ікони, церковне

⁸ *Фонды Национального исторического архива Беларуси: Справочник /* упоряд. Г. Е. Акулович [та ін.]. Минск 2006, с. 170.

⁹ *Архіў уніяцкіх мітрапалітаў. Дакументы да гісторыі царквы ў Беларусі XV–XIX стст. у фондзе «Канцэлярыя мітрапаліта грэка-уніяцкіх царкваў у Расіі»: Даведнік /* упоряд. С. І. Паўловіч, Т. М. Мальцава. Мінск – Полацк 1999, с. 55, 71.

¹⁰ ЦДІАЛ України, ф. 201, оп. 4, спр. 744; *Архіў уніяцкіх мітрапалітаў*, с. 59.

¹¹ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 1361, 1430, 1653, 1753, 1916, 2013, 2014.

¹² Там само, спр. 1604, 2217, 2501.

¹³ Там само, спр. 1430, 1555, 1768.

¹⁴ Там само, спр. 1466.

¹⁵ Там само, спр. 1638, 1713, 1748, 1754.

¹⁶ Там само, спр. 1878, 2218, 2614, 3045.

опорядження, книжки, келії, господарські приміщення, земельні угіддя, шинки, худобу тощо. З цих актів відомо, що в 1770 р. монастир був повністю дерев'яним, чотирикутним у плані (з чотирма вежами по кутах), огорожений парканом, із соборною церквою Преображення Господнього (з другим престолом Покрова Пресвятої Богородиці) та храмом Св. Миколая на хорах, трапезною церквою Свв. Антонія і Феодосія Печерських. На території обителі розміщувалися ігуменські келії, келії для братії, лазня, кузня, шевня, пекарня, комора, конюшня з двома возами/каретами й однією «тарадайкою». Огорожа була з кругляка. В одній з веж тримали збіжжя, у другій – шкіру, в третій – горілку, а в четвертій мала бути шафарня й літня келія настоятеля. Дерев'яна дзвіниця з двома рундуками за типом нагадувала ту, що стояла на Ближніх печерах Лаври. Джерела фіксують також браму, льодовню, шопу, гумно, клуню і канал навколо, проритий від річки Цни. За межами монастиря значилися окремих двір, солодовня, пекарня, винокурня, конюшня, загін з худобою й комора.

У селі Дятловичах задокументовані каплиця, цвинтар і шпиталь, а ще корчма і цегляний завод. За болотом локалізувався невеликий Скиток, а в самому поселенні мешкало 36 підданих чоловічої статі. Натомість у селі Люлинці існував монастирський двір з келіями та дерев'яним храмом Воздвиження Чесного Хреста, з дзвіницею, шинком, монастирським станом. Там жило 73 підданих-чоловіків та троє боярів¹⁷.

Отже, у ЦДІАК України зберігається представницька джерельна база для вивчення історії Дятловицького монастиря, його господарства, архітектури, землеволодіння. Акумуляований у цих фондах матеріал містить і чимало опосередкованої інформації з місцевої мікроісторії, побуту, міжнародних відносин тощо. Навіть побіжне ознайомлення з цими джерелами дає змогу відкинути закиди сучасних науковців про експлуатацію Лаврою Дятловицької обителі.

Новопечерський приписний Омбиський Різдва Богородиці монастир постав на острові між річками Остер і Острище, неподалік від села Омбиш (сьогодні це поселення лежить на півдні Борзнянського району Чернігівської області), а був ліквідований після секуляризації 1786 р. Приписні монастирі відігравали важливу роль у розвитку господарства Кисво-Печерської лаври, адже щорічно присилали грошові внески, продукти і худобу, сприяли контролю над величезними лаврськими угіддями в різних єпархіях, а також використовувалися як місце заслання похилих віком чи просто німецьких монахів.

Загалом науковці не надто цікавилися зруйнованим Омбиським монастирем. Ця обитель принагідно згадується в загальніших працях, пред-

¹⁷ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 загальночерн., спр. 273, арк. 16–35 зв.

метом дослідження в яких є минуле Лаври або Чернігівщини. Митрополит Євгеній (Болховітинов) у книзі «*Описание Киево-Печерской лавры*» опублікував грамоту царя Петра I Києво-Печерській лаврі від 16 жовтня 1720 р. на володіння приписними монастирями, в т. ч. і Омбиським¹⁸. Згодом Філарет (Гумілевський), Афанасій Шафонський, Олександр Лазаревський, Василій Звіринський наводили короткі дані про заснування цього чернечого осередку¹⁹. У наш час о. Юрій Мицик увів до наукового вжитку декілька актів з польських архівів, що стосуються землеволодіння монастиря²⁰, а дослідник Сергій Юрченко видав статтю про архітектуру обителі та села Омбиш, оприлюднивши в ній фрагменти документів, присвячених храмовому будівництву²¹.

Джерела до історії Омбиської обителі XVII–XVIII ст. зберігаються у фондах 153 (Омбиський монастир) і 128 (Києво-Печерська лавра) ЦДІАК України. У першому з них налічується 47 справ за 1649–1780 рр. (більшість документів походять із першої третини XVIII ст.). Це суто актові матеріали: універсали гетьманів Івана Мазепи й Данила Апостола на земельні угіддя та звільнення від військових постоїв, купчі на земельні ділянки, документи про територіальні суперечки та дві карти земельних володінь. Усе це має істотне значення для вивчення економічного статусу Омбиської обителі й Києво-Печерської лаври, реконструкції історичної топоніміки та гідроніміки довкола села Омбиша.

У фонді 128 є описи і ревізські сказки Омбиського монастиря різного часу, в яких йдеться про стан його храмів, ікони, церковний інвентар, книги, житлові й господарські споруди, земельні ділянки та іншу власність. Зокрема, зафіксовано, що в 1779 р. монастир був дерев'яний, частково огорожений парканом і тином, із соборною церквою Різдва Богородиці, брамою-дзвіницею з чотирма дзвонами і трапезним храмом Вознесіння

¹⁸ Евгений (Болховитинов), митр. *Описание Киево-Печерской лавры*. Киев 1826, с. 109–131.

¹⁹ Филарет (Гумилевский). *Историко-статистическое описание Черниговской епархии*, кн. 6. Чернигов 1873, с. 472; А. Шафонский. *Черниговского наместничества топографическое описание*. Киев 1851, с. 404–405; А. М. Лазаревский. Сведение об Омбышском монастыре в пол. XVII в. // *Записки Черниговского губернского статистического комитета*, кн. 1. Чернигов 1866, с. 253–254; його ж. *Описание Старой Малороссии*, т. 2: *Полк Нежинский*. Киев 1893, с. 84–85; В. В. Зверинский. *Материал для историко-топографического исследования о православных монастырях в Российской империи: Монастыри по штатам 1764, 1786 и 1795 годов*, т. 3. Санкт-Петербург 1892, с. 38 (№ 1478).

²⁰ Ю. А. Мицик. З нових джерел до історії церковного землеволодіння на Чернігівщині XVII–XVIII ст. // *Сіверянський літопис* 1–2 (1997) 100–117.

²¹ С. Юрченко. Деякі відомості про архітектуру Омбишського монастиря // *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Збірка наук. ст.*, вип. 18 [= *Бібліотека «Часи козацькі»*]. Київ 2009, с. 231–242.

Господнього. При обителі, окрім келій настоятеля, були лазня, винокурня, поварня, комори, льодовня, льох, возовня, конюшня, повітка, кузня. Неподалік на річці Остер працювали два млини. У селі Омбиші розміщувалися монастирський двір, два шинки, а неподалік два вітряки. У селі Кагарликах і місті Ніжині також існували монастирські двори, ниви та сінокоси. У розпорядженні ченців були тільки богослужбові книги, що зберігалися при храмах. Натомість архів – документи на земельні угіддя, поточні справи, листування з лаврськими архимандритами – тримали в ігуменських келіях. Братія була нечисленною (десяток – півтора іноків), тому різну роботу по господарству виконували наймити²². До наших днів дійшов також сповідний розпис села Омбиша за 1737 р., що дає змогу з'ясувати демографічну ситуацію в цьому поселенні (67 дворів)²³.

Актові матеріали фонду 128 доповнюють збірку фонду 153 – серед них віднаходимо й оригінали універсалу гетьмана Івана Скоропадського та декрету генерального судді Івана Чарниша 1717 р., видані для Омбиського монастиря²⁴. У цьому ж зібранні відклалася кореспонденція з приводу призначення Києво-Печерською лаврою омбиських ігуменів та скерування до обителі нових насельників. Є справи про смерть монахів і розподіл їхнього майна, суперечки між іноками, їхні втечі, переведення до інших чернечих спільнот, скарги на надуживання настоятелів. Кілька документів розповідають про конфлікти монастиря з різними військовими підрозділами, які квартирували в його угіддях, та підданими, котрі не хотіли виконувати повинності. Виявляємо тут і документи про будівництво, пожежі та ремонт храмів монастиря і села Омбиша (всі були дерев'яними)²⁵.

Завдяки тому, що обитель була приписною до Лаври, її не заторкнула секуляризація 1760-х рр. Чернечий осередок проіснував до 1786 р., коли був цілковито знищений.

Таким чином, у ЦДІАК України нагромадився доволі значний корпус джерел для дослідження історії Омбиського монастиря, його архітектури, майнового статусу, господарювання тощо. Побіжно зауважуємо й чимало непрямих відомостей, які стосуються мікроісторії, соціальних взаємовідносин, побуту місцевого люду, шляхів сполучення та ін.

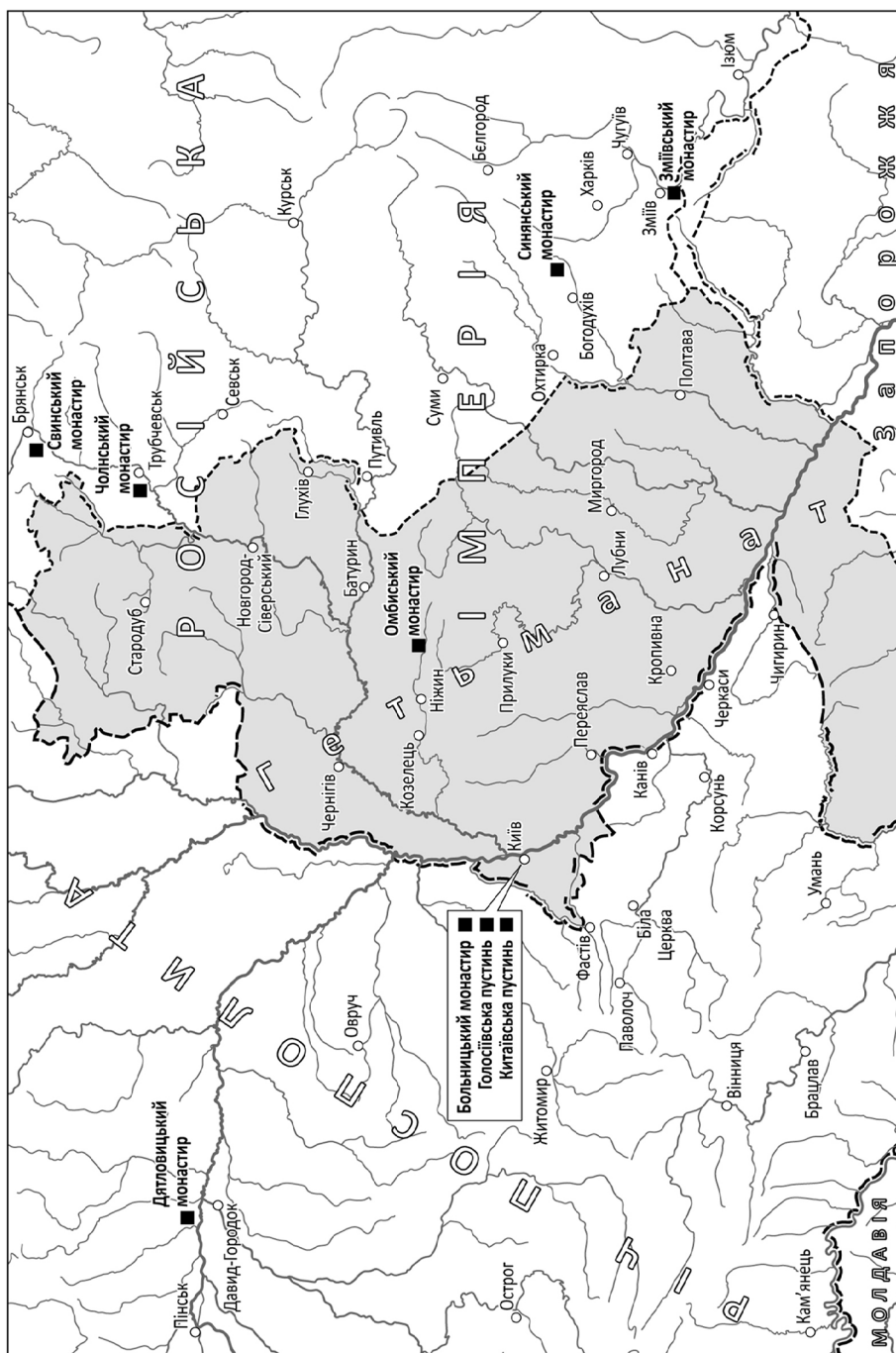
Новопечерський приписний Трубчевський Чолнський Спаський монастир Білгородської єпархії (сучасне с. Квітунь Трубчевського району Брянської області, РФ) був споруджений на високому правому березі Десни, 11 км від м. Трубчевськ. Частково зберігся (у частині його приміщень нині

²² ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 вогч., спр. 1030; оп. 4 вогч., спр. 215.

²³ Там само, оп. 4 вогч., спр. 30.

²⁴ Там само, оп. 4 вогч., спр. 7.

²⁵ Там само, оп. 1 вогч., спр. 46, 53, 71, 74, 88.

Карта-схема приписних монастирів Києво-Печерської лаври. XVII–XVIII ст.

Будинок інвалідів). Упродовж 1680–1786 рр. чолнська чернеча спільнота була приписаною до Києво-Печерської лаври, пережила секуляризацію і продовжувала функціонувати протягом XIX – початку XX ст. Митрополит Євгеній (Болховітинов) серед інших грамот московських царів на володіння приписними монастирями наводить і текст документа, де фігурує Чолнська обитель²⁶. Пізніше лаконічну довідку про неї подав В. Звіринський²⁷. У XIX–XX ст. чолнський монаший осередок привертав увагу істориків, краєзнавців, архітекторів, які присвятили йому низку досліджень²⁸.

З-поміж збереженого джерельного комплексу потрібно насамперед виділити дві книги актів, які містять копії грамот московських правителів, документи про розмежування лісів, земельних угідь монастиря, а також переписи дворів монастирських сіл²⁹. Окремі архівні справи розкривають суть земельних суперечок Чолнської обители з Чернігівською катедральною та Новгород-Сіверською церквами, з козацькою старшиною, російськими дворянами Домашневими тощо. Цікаві й матеріали про конфлікт зі Стеченським монастирем – з них можна почерпнути інформацію до історії українсько-російського пограниччя на межі Стародубського полку і Трубчевського повіту Белгородської губернії, взаємодії двох приписаних до Києво-Печерської лаври монастирів, Чолнського і Свинського, у вирішенні земельних питань. У кількох архівних справах мовиться про будівництво трапезної Введенської церкви, ремонт соборного храму Різдва Христового, а також пожежі 1756 і 1761 рр.³⁰

Земельними наділами чолнських монахів понад 30 років користувалися російські поміщики Сава і Євстратій Домашневи, котрі захопили і «черкаську землю» поблизу Стеченського «монастирця», осадивши село Кожурівку на 40 дворів, яке згодом чолнський ігумен Ісає змусив залишити. Складвся складний клубок взаємних претензій: відсутність чіткого кордону між Стародубським полком і Трубчевським повітом; вигнання із земель Новопечерського Чолнського монастиря його настоятелем Ісаєю розселених там російськими поміщиками українських селян (черкас), що були змушені перейти на проживання в Стародубський полк, у володіння Стеченської обители та старшини Леонтія Галецького; конфлікт через земельні

²⁶ Евгений (Болховитинов), митр. *Описание Киево-Печерской лавры*, с. 47–49, 109–131.

²⁷ В. В. Зверинский. *Материал для историко-топографического исследования о православных монастырях в Российской империи. Монастыри по штатам 1764, 1786 и 1795 годов*, т. 1, с. 222–223 (№ 420); т. 2, с. 406 (№ 1353).

²⁸ И. Богданов. Трубчевский Спасо-Чолнский мужской монастырь // *Труды Орловской Ученой Архивной комиссии*, вип. 2. Орел 1897, с. 5–65; Материалы для истории Трубчевского Спасо-Чолнского монастыря // Там само, вип. 2. Орел 1897, с. 1–70.

²⁹ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 4 вотч., спр. 1, 2.

³⁰ Там само, спр. 1112, 1163, 1192.

угіддя між міщанами м. Погар, Галецькими і Стеченським монастирем. На це ще накладалися проблеми правової невизначеності: за словами ігумена Ісаї, печерський архимандрит міг у цій ситуації втручатися лише у персональні справи чолнського настоятеля та братії, але не селян і земельних суперечок, «понеже здесь иное обыкновение от малороссийского: и суд и росправа идут по правамъ гдѣрственнымъ, а не по малороссийскимъ обычаямъ»³¹. Він стверджував, що «великоросійські люди» у своїх претензіях до «малоросів» звертаються в полкові канцелярії, Глухів чи до Колегії іноземних справ, а «малоросіяни» б'ють чолом проти «великоросіян» у провінціях і губерніях.

У фондї 128 зібрано різночасові описи й інвентарі Чолнської обителі з даними про стан її храмів, келій і господарських будівель, ікони, церковне начиння, книжки, земельні володіння, інше майно і т. д.³²

Деякі справи стосуються рекрутації чернечою спільнотою нових іноків, призначенню нових настоятелів (зазвичай відбувалися обміни ігуменами між Чолнським, Зміївським, Свинським і Синянським монастирями). Документи висвітлюють конфлікти серед братії, фіксують різні порушення, втечі й переступи ченців. Є інформація і про кількісний склад братії протягом XVIII ст.³³ Маємо також сповідні розписи церков, у т. ч. парафіяльних, у селах Чолнської обителі за другу половину XVIII ст.

Новопечерський Свинський Брянський монастир Білгородської єпархії (тепер с. Супонево Брянського району Брянської області, РФ) також розташований на високому правому березі Десни, біля впадіння в неї річки Свень (Свинь). Задля милозвучності наприкінці XVIII ст. обитель зі Свинської була перейменована на Свенську. Існує донині, зараз відновлюється, здійснюється ремонт і будівництво нових приміщень. Упродовж 1680–1786 рр. цей чернечий осередок був приписним щодо Києво-Печерської лаври. Юридичною підставою для цього стали відповідні надання московських царів, опубліковані згодом митрополитом Євгенієм (Болховітіним). Короткі відомості про обитель виклав у вже неодноразово згаданій роботі В. Звіринський.

Цьому монастиреві дослідники завше приділяли більше уваги: адже вважається, що він був заснований ще в 1288 р. чернігівським князем Романом Михайловичем, а соборний храм споруджувався на кошти царя Івана Грозного³⁴. Значна кількість документів з історії обителі за 1649–1911 рр.

³¹ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 4 вотч., спр. 1120.

³² Там само, оп. 1 вотч., спр. 1189, 1230.

³³ Там само, оп. 1 черн., спр. 15, 21–23, 25, 44.

³⁴ Иерофей. Брянский Свенский Успенский Монастырь Орловской Епархии // *Сочинение того же Монастыря Настоятеля Архимандрита Иерофея, в пользу Свенского*

(2 580 справ) зберігається в Москві, у Російському архіві давніх актів (ф. 1200)³⁵. Окремі матеріали ввійшли до фондів 508 (Монастирі Брянського краю (колекція))³⁶ та 588 (Трубчевське духовне правління Орловської духовної консисторії)³⁷ Державного архіву Брянської області Російської Федерації.

У фонді 128 ЦДІАК усі виявлені джерела до історії Свинського монастиря датуються XVIII ст. Це, зокрема, справа про спорудження великого соборного Успенського храму в 1742–1760 рр., з якої довідуємося про закупівлю будівельних матеріалів, збір коштів на будівництво, витрати на оплату праці робітників тощо³⁸. Задокументовано зведення церков у монастирських селах Городок, Супонів та Упорой, а також рукоположення священників для церков у володіннях обителі³⁹. Знаходимо й матеріали про переміщення ченців та настоятелів до цього чернечого осередку. Одна зі справ присвячена надуживанням і здирицтву з селян настоятеля Модеста (Ільницького) в 1710–1715 рр.⁴⁰. Як і в попередньому випадку, збереглися сповідні розписи храмів у селах Свинського монастиря за другу половину XVIII ст.

Тісно пов'язані між собою географічно Чолнська та Свинська обителі мали подібну долю: обидві вони майже 100 років були приписані до Києво-Печерської лаври, але локалізувались у Білгородській єпархії, що зумовлювало певні конфлікти (наприклад, щодо висвячення парохів чи надсилання звітності); їх не торкнулася секуляризація 1760-х рр. і 1786 р., й вони проіснували до періоду більшовицьких переслідувань Церкви.

Загалом у фонді 128 ЦДІАК України Свинський монастир репрезентований меншою кількістю матеріалів, основна маса яких стосується парафіяльного духовенства, переміщення монахів, розслідування різноманітних земельних суперечок, скарг на безчинства єреїв, ченців і світських урядників.

Монастыря. Москва 1866; Н. И. Петров. Историко-археологический очерк г. Брянска, Орловской губернии, и его отношений к Киеву // *Чтения в церковно-археологическом обществе при Киевской Духовной Академии*, вип. 3. Киев 1901, с. 63–93.

³⁵ Свенский Новопечерский Брянский монастырь // *Российский государственный архив древних актов. Путеводитель: в 4 т.*, т. 3, ч. 2. 1997 (http://guides.rusarchives.ru/browse/gbfond.html?bid=150&fund_id=198121).

³⁶ Государственное казенное учреждение Брянской области «Государственный архив Брянской области» // *Путеводитель / редкол.: З. П. Коваленко (голова), Ж. Л. Розанова (гол. упоряд.), М. М. Горбачева, Л. М. Турилина*. Брянск 2012, с. 114–115.

³⁷ Там само.

³⁸ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 9.

³⁹ Там само, спр. 25, 38.

⁴⁰ Там само, спр. 1286.

Новопечерський приписний Зміївський Спасо-Миколаївський монастир розміщувався на правому березі ріки Донець, на південь від містечка Зміїв, що на Слобожанщині. Ліквідований після секуляризації 1786 р., його руїни (залишки фундаментів) простежуються сьогодні на території с. Коропове Зміївського району Харківської області. Цей чернечий осередок не тільки спричинився до підтримки належного матеріального становища Києво-Печерської лаври, а й суттєво сприяв колонізації та господарському освоєнню Слобожанщини.

Зазвичай про зміївську монашу спільноту побіжно зазначають у загальних працях з історії Лаври або Слобожанщини. У вже вказаній грамоті Петра I від 16 жовтня 1720 р., яку запровадив до наукового обігу Євгеній (Болховітинов), сказано і про Зміївську обитель⁴¹. Коротко про будівлі цього монастиря, його земельні угіддя й господарство поінформував свого часу Філарет (Гумилевський)⁴². Натомість Дмитро Багалій писав про цей центр місцевого чернечого життя в контексті колонізації Слобожанського краю, вважаючи, що основою монастирського господарства було скотарство і садівництво⁴³. Учений також видав описну книгу Зміївської Микільської Косицької обителі 1702 р. Посланий печерським архимандритом Йоасафом (Кроковським) еромонах Сила зінвентаризував три храми (Преображення, Св. Миколая та Благовіщення Богородиці), начиння, книги, зброю, господарку й земельні угіддя обителі⁴⁴. Стислі відомості про Зміївський чернечий осередок виклав у своєму довіднику В. Звіринський⁴⁵. Натомість Петро Фомін обмежився реферативною інформацією з видань Філарета (Гумилевського) і Д. Багалія⁴⁶. Сучасні харківські історики охарактеризували основні віхи існування, руйнації та новітніх досліджень монастиря, а також зробили реконструкцію зовнішнього вигляду його головного храму⁴⁷.

⁴¹ Євгеній (Болховитинов), митр. *Описание Киево-Печерской лавры*, с. 109–131.

⁴² Філарет (Гумилевський). *Историко-статистическое описание Харьковской епархии*, т. 1. Харьков 2005, с. 100–102.

⁴³ Д. И. Багалей. *Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства*. Москва 1887, с. 523–524.

⁴⁴ Д. И. Багалей. *Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) в XVI–XVIII столетии*, т. 1. Харьков 1886, с. 174–178.

⁴⁵ В. В. Зверинский. *Материал для историко-топографического исследования о православных монастырях в Российской империи. Монастыри по штатам 1764, 1786 и 1795 годов*, т. 2. Санкт-Петербург 1892, с. 233–234 (№ 1000).

⁴⁶ П. Фомин. *Церковные древности Харьковского края*. Харьков 1916 (<http://www.myslenedrevo.com.ua/ru/Sci/Heritage/KharkovChurches/UkrainianChurches/Zmiev.htm1>).

⁴⁷ А. Парамонов, А. Парийский. *Истоки каменной храмовой архитектуры Слободской Украины*. Харків 2012, с. 163–174.

У ЦДІАК, фонд 128, зібрано описи і ревізькі сказки Зміївського монастиря, в яких занотовано вартісну інформацію про стан його сакральних, житлових і господарських споруд, ікони, церковну утвар, книжки, земельні угіддя тощо. Віднайдено також окремі реєстри лісів та переписи людності тих поселень, котрі належали цій обителі. Чимало джерел оповідають про господарювання монахів: прибутково-витратна книга, відомості про врожайність, відправлення продуктів і грошей до Лаври, про кінний завод, позики і торгівлю.

Документально фіксуються (зокрема, в копіях актів XVII ст.) суперечки з різними власниками щодо земельних ділянок обителі. Так, чернеча спільнота конфліктувала зі старшинським родом Шидловських, водночас підтримуючи добрі стосунки із Захаржевськими. Тривалим було протистояння з військовими й однодвірцями Української лінії, з якими сперечалися за ліс. Власне ці справи дають можливість оцінити роль монастиря в колонізації Слобожанського краю.

Збережена кореспонденція повідомляє про призначення Лаврою настоятелів обителі, скерування до неї нових насельників, які мали не тільки провадити тут молитовний спосіб життя, але й наглядати за господарством. Є справи про конфлікти в монашому середовищі, втечі з обителі, скарги на надуживання ігуменів. Окрім усього іншого, зміївські ченці опікувалися іншим, біднішим Новопечерським Синянським монастирем, що розташовувався поблизу містечка Богодухова, – допомагали в ремонті будівель, постачали збіжжя в неврожайні роки. На жаль, збереглося дуже мало документів про будівництво монастирських церков. І сама обитель, оточена кам'яним муром, із вежами та брамами, і кам'яний храм Преображення Господнього з описів постають у статичному, «довершеному» стані, натомість їхнє повсякденне функціонування тогочасні джерела фіксують дуже фрагментарно.

Хоча Зміївський монастир і був приписаним до Лаври, але локалізувався він у межах Білгородської єпархії. Тож місцеві владики іноді висвячували зміївських єромонахів та єродияконів і навіть намагалися підпорядкувати обитель своїй юрисдикції. Завдяки особливому статусу, монастир уникнув секуляризації 1760-х рр. і продовжував функціонувати до 1786 р., а далі був поступово знищений.

Синянський Покровський монастир розміщувався у верхів'ях річки Мерлі в урочищі Ломакин Яр (вірогідно там, де тепер с. Писарівка Золочівського району Харківської області). У XIX ст. фігурував як парафіяльний храм с. Мала Писарівка Богодуховського повіту Харківської губернії (18 верст на північний схід від Богодухова і 7 верст від с. Сінного). Заснував обитель бл. 1682 р. синянський сотник Василь Григор'єв, і сам став її настоятелем під іменем Варлаам. Уже наприкінці XVII ст. в монастирі

було дві дерев'яних церкви: трапезна апостолів Петра і Павла та Покрова Богородиці.

У фонді 128 ЦДІАК зберігся епістолярій ігуменів Меркурія (Дуліцького) (1720-ті рр.)⁴⁸, Євсевія (1733 р.), Феодосія (1736 р.)⁴⁹, Наркіса (1746 р.), Никанора (1760 р.), Ісаї (1783 р.). У своїх листах настоятелі торкалися проблем виділення Лаврою коштів для потреб монашої спільноти, господарських і земельних справ, регулювання панщини для посполитих, суперечок із козаками і поміщиками, а також внутрішніх інтриг серед братії. Окремі господарські акти вказують на врожайність монастирських полів. Бачимо тут і описи обителі за різні роки, де викладаються результати огляду земельних угідь, храмів та інших будівель, опорядження, книг архіву тощо. Скажімо, станом на 1780 р. монастир був огорожений частоколом, мав дзвіницю, п'ятибанну Покровську церкву з одним престолом, вкриту жерстю (чотири бані – зелені, одна – червона). Петропавлівський трапезний храм теж стояв під жерстю, поруч були споруджені кухня, ігуменські келії, два погребі, комора, возовня, стайня, кузня, бондарня, баня, пекарня. Тут працювали 10 наймитів, які доглядали птицю, 49 корів і биків, 79 свиней, 57 коней, 234 вівці, 35 кіз. За стінами обителі існували ще вівчарня, гумно, броварня, три млини, слободи Микитівка і Чернечина на 24 двори (53 особи чоловічої статі). У монастирському селі Мала Писарівка налічувалося 100 дворів (584 особи)⁵⁰. Чернечий осередок функціонував до 1786 р., а згодом його головна церква була перетворена на парафіяльну.

Отож фонд 128 ЦДІАК України акумулює велику кількість джерел до історії приписних монастирів, проте більшість цих документів стосуються XVIII ст. Актові матеріали збереглися для Омбиської, Чолнської та Зміївської обителей, різночасові описи й інвентарі – для всіх аналізованих осередків чернечого життя (певним винятком є тільки Свинський монастир, для якого вдалося віднайти лише описи архіву та церковного опорядження). Листування ігуменів з Києво-Печерською лаврою дає змогу простежити зміни персонального складу насельників обителей і зв'язки між різними монашими спільнотами. До наших днів дійшли також схеми землеволодінь, а для Дятловицького монастиря – навіть зображення будівель та іконостасу.

⁴⁸ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 вочч., спр. 1048, 1049, 1052.

⁴⁹ Там само, спр. 1058.

⁵⁰ Там само, оп. 1 загальноном., спр. 348.

Таблиця
Приписні монастирі Києво-Печерської лаври

Назва	Розміщення	Храми	Єпархія	Сучасність
1	2	3	4	5
Дятловицький	с. Дятловичі Пинського повіту Новгорододоцького воєводства, на правому березі р. Цни, при впадінні в р. Прип'ять	Преображення Господнього (собор), з другим престолом Покрова Пресвятої Богородиці та храмом Св. Миколая на хорах (дерев'яна) трапезний Свв. Антонія і Феодосія Печерських (дерев'яний)	Київська, Мінська	с. Дятловичі Лунінецкого р-ну Брестської обл. Республіки Білорусь Не зберігся
Чолнський	правий берег р. Десни, 11 км від м. Трубчевськ	Різдва Христового (собор), з приділом Введення у храм Богородиці (кам'яний) трапезний, Свв. Антонія і Феодосія Печерських (дерев'яний, потім цегляний) Введення у храм Богородиці (цегляний)	Белгородська, Орловська	с. Квітунь, Трубчевського району Брянської області, РФ Зберігся частково, у деяких приміщеннях розміщується будинок інвалідів
Свинський	правий берег р. Десни, біля впадіння в неї р. Свень (Свинь)	Успіння Богородиці (собор) трапезний, Свв. Антонія і Феодосія Печерських Стрітенський (1691 р.) Преображення Господнього (1742 р.) (усі кам'яні)	Белгородська, Орловська	с. Супонево Брянського району Брянської області, РФ Зберігся, діючий
Омбиський	острів на р. Остер, між селами Хороше Озеро й Омбиш	Різдва Богородиці (собор; дерев'яний) трапезний, Вознесіння Христового (дерев'яний)	Київська	с. Омбиш розташоване на півдні Борзнянського району Чернігівської області України Не зберігся

1	2	3	4	5
Синяньський	верхів'я р. Мерлі в урочищі Ломакин Яр	Покрову Богородиці (дерев'яний) трапезний, Свв. Петра і Павла Апостолів (дерев'яний)	Белгород- ська	с. Писарівка Зо- лочівського райо- ну Харківської області Не зберігся
Зміївський	правий берег р. Донець, на південь від м. Зміїв на Слобожан- щині	Преображення Господ- нього Св. Миколая Благовіщення Богородиці (усі кам'яні)	Белгород- ська	руїни (залишки фундаментів) знаходяться у с. Коропове Зміївського райо- ну Харківської обл.